

Тетяна СТОЯН,

orcid.org/0000-0002-9769-6192

доктор історичних наук,

професор

Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) stoyan.ta@gmail.com

ПРОБЛЕМИ АКТУАЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ О. КОНИСЬКОГО ТА М. ДРАГОМАНОВА

У статті досліджено педагогічну спадщину М. Драгоманова та О. Кониського як складову формування модерного українського національного проєкту. Аналіз здійснено через порівняння їхніх поглядів на освітню місію, просвітництво та національне виховання в умовах імперського тиску. Показано, що для М. Драгоманова школа ставала інструментом демократизації суспільства і культурної емансипації, у той час як О. Кониський наголошував на виховній ролі рідної мови, моральної традиції та історичної пам'яті. Педагогіка постає не як суто дидактична система, а як проєкт формування громадянства. Відмінності між мислителями простежено у ставленні до централізованої освітньої політики, до шкільного самоврядування та до місця педагогіки в національному русі. На основі публіцистичних і мемуарних джерел обґрунтовано, що їхній доробок заклав підвалини двох культурно-політичних парадигм: раціонально-емансипаційної (Драгоманов) та просвітницько-етичної (Кониський). Особливу увагу приділено їхнім програмам у контексті громадівського руху та взаємозв'язку освіти з національним самоствердженням. Доведено, що актуалізація педагогічних ідей обох мислителів сприяє не лише історичному осмисленню їхнього внеску, а й відкриває нові орієнтири для сучасної освітньої політики. Освітня спадщина постає як етичний і політичний ресурс у процесах постколоніальної реконфігурації національної ідентичності. У статті з'ясовано, як педагогічні стратегії двох мислителів формували моделі опору культурній асиміляції. Розкрито значення шкільної просвіти як механізму збереження національного досвіду в умовах бездержавності.

Ключові слова: Українська національна ідея, державотворення, національна ідентичність, українофіл, М. Драгоманов, українськість, школа істориків, український модерний рух, освіта, націотворення, нація, мислителі модерної доби, О. Кониський, українське відродження, національне питання.

Tetiana STOIAN,

orcid.org/0000-0002-9769-6192

Doctor of Historical Sciences,

Professor

Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy

of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University

(Kyiv, Ukraine) stoyan.ta@gmail.com

PROBLEMS OF THE RELEVANCE OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF O. KONISKY AND M. DRAGOMANOV

The article examines the pedagogical heritage of M. Dragomanov and O. Konysky as a component of the formation of a modern Ukrainian national project. The analysis is carried out by comparing their views on the educational mission, education and national upbringing under imperial pressure. It is shown that for M. Dragomanov, school became an instrument of democratization of society and cultural emancipation, while O. Konysky emphasized the educational role of the native language, moral tradition and historical memory. Pedagogy appears not as a purely didactic system, but as a project for the formation of citizenship. The differences between the thinkers are traced in their attitude to centralized educational policy, to school self-government and to the place of pedagogy in the national movement. Based on journalistic and memoir sources, it is substantiated that their work laid the foundations of two cultural and political paradigms: rational-emancipatory (Dragomanov) and educational-ethical (Konysky). Special attention is paid to their programs in the context of the community movement and the relationship between education and national self-affirmation. It is proven that the actualization of the pedagogical ideas of both thinkers contributes not only to the historical understanding of their contribution, but also opens up new guidelines for modern educational policy. Educational heritage appears as an ethical and political resource in the processes of post-colonial reconfiguration of national identity. The article clarifies how the pedagogical strategies of the two thinkers formed models of resistance to cultural assimilation. The significance of school education as a mechanism for preserving national experience in conditions of statelessness is revealed.

Key words: Ukrainian national idea, state-building, national identity, Ukrainophile, M. Dragomanov, Ukrainianness, school of historians, Ukrainian modern movement, education, nation-building, nation, thinkers of the modern era, O. Konysky, Ukrainian revival, national question.

Постановка проблеми. Педагогічна думка другої половини XIX століття формувалася на тлі суспільно-політичних зрушень, що спонукали українських інтелектуалів до пошуку нових моделей впливу на національну свідомість. У цьому контексті постаті О. Кониського та М. Драгоманова окреслюють два напрямки рефлексії над роллю освіти в націєтворенні. Погляди цих діячів розкривають відмінні бачення місця культури, мови, просвіти у формуванні модерної ідентичності. Осмислення педагогічної спадщини О. Кониського, як втілення прагматичного культурництва, та філософських основ просвітницької позиції М. Драгоманова, заснованої на ідеї автономії й свободи, дає змогу простежити не лише розбіжності в освітніх стратегіях, а й глибший рівень ідейного протиставлення щодо шляхів розвитку українського суспільства. Різне трактування взаємозв'язку культури й політики, ролі вчителя, завдань школи, а також місця особистості у просвітницькому процесі зумовили сутнісне розходження двох моделей педагогіки, що постали в межах громадівського середовища. У цьому протиставленні окреслюється конфлікт між культурно-етичною та політично-гуманістичною парадигмами, що актуалізується і в сучасному освітньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання педагогічної концепції О. Кониського досліджено у працях Г. Белан, яка простежила взаємозв'язок між його просвітницькою діяльністю й освітніми ідеями (Белан, 2004). Практичні аспекти громадівського руху розкрито в розвідках Н. Побірченко про Київську громаду (2000) та про національне виховання (2002), а також у монографії П. Рогової про бібліотечну інфраструктуру (2009). У дослідженнях І. Франка, Є. Чикаленка, С. Єфремова та О. Лотоцького подано спогади й оцінки освітньої діяльності О. Кониського, які дозволяють реконструювати образ інтелігент-практика, зосередженого на мовно-культурній емансипації.

У свою чергу, постать М. Драгоманова висвітлено через публіцистичну й філософську призму. У його творах – «Народні школи на Україні», «Историческая Польша и великорусская демократия», «Австро-руські спомини», «Что такое украинифильство?» – сформульовано бачення школи як простору громадянської свободи. У працях Г. Волинки, І. Гирича, В. Модестова, А. Катренка та інших дослідників простежено розвиток його ідей у контексті федералізму, секуляризму й прав людини. Коментарі М. Антоновича та листування, зібране в архівних томах і мемуарах, розкрива-

ють особисті мотиви критики централізму та плекання концепції політичної автономії. Однак більшість досліджень розглядає педагогічні погляди О. Кониського й М. Драгоманова окремо, поза порівняльним аналізом їхніх концептуальних розбіжностей. Саме це ускладнює цілісне розуміння взаємовпливів між освітньою і політичною думкою в межах українського модерного проекту.

Метою статті є аналіз педагогічної спадщини О. Кониського та М. Драгоманова в контексті української просвітницької традиції другої половини XIX століття. У центрі дослідження – концептуальні розбіжності в баченні ролі освіти, культури, особистості та національної ідентичності. Особлива увага приділяється співвідношенню між культурницьким підходом О. Кониського та політико-гуманістичною візією М. Драгоманова, а також можливості переосмислення їхнього спадку в сучасному освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга половина XIX століття стала періодом інтенсивного розвитку української педагогічної думки. Саме в цей час формувалися засади національного освітнього руху, що спиралися на глибоке усвідомлення ролі просвіти у націєтворчих процесах. Цей період позначений діяльністю двох постатей – Олександра Кониського та Михайла Драгоманова, які репрезентували різні, але взаємопов'язані вектори формування модерної української інтелектуальної традиції.

Інтерес до спадщини О. Кониського та М. Драгоманова у сучасній педагогіці зростає в контексті пошуку автентичних національних моделей виховання. За радянських часів постать О. Кониського була маргіналізована, проте його роль у становленні просвітницького руху є незаперечною. У публікації М. Гніпа «Громадський рух 1860 рр.: Полтавська громада» зібрані документи, що висвітлюють участь Кониського в організації недільних шкіл, листуванні з іншими громадівцями та діяльності в межах полтавської громади, де він проявив себе як практик народної освіти (Гніп, 1930).

Паралельно з цим формувався рух Київської Громади, яка на межі 1850–1860-х рр. стала одним з центрів українського національного поступу. Саме в цьому середовищі взаємодіяли два підходи до ролі освіти – культурницький, репрезентований О. Кониським, та політичний, який розвивався під впливом радикально-демократичних ідей Драгоманова. На думку Н. Побірченко, у 1870-х рр. в межах Громад виникло окреме об'єднання радикалів, яких почали називати «драгоманівцями» (Побірченко, 2002: 49). Це засвідчило поступову

трансформацію громадівської ідеології – від культурного відродження до політичної артикуляції національних інтересів.

На відміну від Драгоманова, який активно пропонував політичну модель федералізму, О. Кониський уникав «політичного світогляду», віддаючи перевагу просвітницьким стратегіям. Він вважав, що саме культурні надбання є основою національного розвитку (Син України, 1997: 222). Підтвердженням цьому є оцінка О. Лотоцького, який називав О. Кониського «ініціатором та стимулятором всієї на той час української справи», а його помешкання – «провідним політичним осередком українського життя» (Сторінки минулого, 1966: 62).

Ідеї Драгоманова формувалися у тісному зв'язку з європейською ліберальною традицією. Водночас він адаптував ці принципи до українського контексту, обстоюючи культурний плюралізм, самоврядність громад, децентралізацію освіти й гуманітарну орієнтацію навчання. Саме тому його політичний і педагогічний проект передбачав не просто модернізацію освітньої системи, а докорінне її переосмислення як інструменту формування відповідального громадянина.

Важливим історичним етапом у розвитку громадівського руху стало створення у 1897 р. Загальної Української Організації (ЗУО), ініційоване Кониським та Антоновичем. Організація поставила за мету розбудову української видавничої справи. Як відзначав Є. Чикаленко, Київська Громада «відограла величезну роль в справі відродження української нації» та до появи ЗУО була «центром всього українського національного руху» (Чикаленко, 1955: 292). Ця ініціатива засвідчила перехід від неформальних просвітницьких об'єднань до інституціоналізованих форм організації національного життя.

Водночас О. Кониський залишається представником культурницької школи мислення, у якій освіта мислиться як засіб моральної мобілізації нації. Він вірив у силу шкільництва як інструменту перетворення свідомості, піднесення культурного рівня мас та створення основ для державності. Досвід недільних шкіл, популяризаторська діяльність, участь у створенні бібліотек і видавництва свідчать про прагнення педагога до системного культурного зрушення, не обмеженого рамками політичного моменту.

На цьому тлі постає погляд М. Драгоманова як мислителя, який наполягав на потребі поєднання моральної культури з політичними цінностями. Його ідея «політики чистих рук» (Томенко, 1991) мала відлуння у педагогічній площині – як вимога до вчителя не просто знати, а бути моральним при-

кладом. Його модель самоуправної освіти передбачала децентралізовану систему з рівними можливостями для культурного розвитку всіх етносів, що проживали на теренах імперії.

Постать О. Кониського у вітчизняній педагогічній історії визначається передусім як взірць практичного просвітника. Його ідеї виховання, шкільного навчання та культурного поступу базувалися на досвіді, здобутому в недільних школах, просвітницьких гуртках, бібліотечній справі та безпосередній педагогічній роботі. Саме цей синтез теорії та практики створив цілісну концепцію національної школи, де провідним стало поняття культурної ідентичності як засади виховання.

У 60-х рр. XIX ст. Кониський вступає до лав Полтавської громади. Тут він знайомиться з педагогами-одномудцями – Д. Пильчиковим, В. Куликом, В. Лободою – і бере участь у відкритті недільних, вечірніх та суботніх шкіл. У цих школах він не лише викладав історію, а й виконував функції бібліотекаря, адміністратора, організатора педагогічних рад. Практика поєднувалась з ідеєю доступності освіти для всіх, незалежно від соціального чи національного походження. Як зазначала П. Рогова, на початку 60-х рр. українські педагоги звертали увагу на розширення змісту освіти, відкриття бібліотек як центрів не лише книжкового забезпечення, а й підвищення кваліфікації вчителів (Рогова, 2009: 14).

О. Кониський виступав за викладання рідною мовою, утвердження історичної пам'яті та морального обов'язку перед народом. У 1861 р. він стає кореспондентом журналу «Основа», де публікує свої нариси, серед яких – «Вісті. З Полтави», «Листи з Полтавщини», «З Лубен». Ці публікації не лише відображали стан народної освіти, а й містили аналіз букварів, граматик, педагогічних підходів. Саме в «Наських граматках» він викладає своє бачення підручника для початкового навчання, роблячи акцент на системності, зв'язку з життям і доступності.

Упродовж діяльності О. Кониський створив низку підручників – «Українські прописи» (1862), «Арифметика або щотниця» (1863, 1907), а також підготував матеріали з географії, історії та правознавства. Частину з них не було надруковано через цензуру. Проте навіть у виданих книжках педагог намагався сформувати в учня здатність до реального мислення, адаптуючи задачі до повсякденного досвіду: «про косарів, баштани, землю», «про борошно, хліб, чумаків». Це відповідало принципу наочності та життєвої доцільності.

Ключове місце у педагогічній концепції О. Кониського посідає ідея **виховуючого навчання**. Він підкреслює, що школа має не

лише передавати знання, а й формувати в учня патріотизм, моральність, любов до рідної мови та культури. У статті «Про історичну освіту» (1889) педагог обґрунтовує необхідність системного викладання історії, адже саме вона, на його думку, закладає підвалини самосвідомості. Він також вважає рідну мову – основним засобом формування духовного світу особистості, тому надає пріоритет читанню, письму, українознавству.

Особливу увагу О. Кониський приділяв підготовці вчителя. Він наголошував на потребі вдосконалення професійного рівня педагогів, покращення умов їхньої праці, підвищення соціального статусу. У працях «Потреба реформи в освіті жіноцтва», «Вісті. З Харкова», «Вісті. З Кам'янця» він аналізує проблеми підготовки вчителів, звертаючи увагу на моральну роль жінки-вихователя в родині та школі. В одному з текстів педагог наголошував: «Характер виховує родина і школа, а в родині – перша вихователька мати» (Кониський, 1891: 36). Такий підхід перегукувався з європейськими тенденціями доби, однак у О. Кониського він набував національного змісту.

О. Кониський стояв на позиції, що школа має бути національною за змістом, формою й інтересами – не лише викладання українською мовою, а й переосмислення самої сутності освіти. Він вважав, що предмети шкільного курсу повинні бути тісно пов'язані з життям народу. До пріоритетних дисциплін педагог відносив українську мову, математику, географію, історію, Закон Божий. У «ГраMATка або перша читанка задля початку вчення» (1882) О. Кониський акцентує на важливості включення у навчальні матеріали народної поезії, українських творів, фольклору.

Власні педагогічні принципи він доповнює у прозових творах, зокрема у «Народній педагогії», «Семені Жуку і його родичах», «Чотирьох вечорах». У центрі цих оповідань – вчитель як носій культури, просвітник, будівничий духовного світу громади. Формування національно свідомого вчительства О. Кониський вважав основним завданням педагогічної науки.

Завдяки своїй послідовній праці О. Кониський увійшов в історію як педагог, що не просто формулював засади української освіти, а й реалізовував їх у щоденній практиці. Він не теоретизував у відірваних поняттях, а поєднував світоглядні позиції з інституційною діяльністю. Саме тому його спадщина виявляється невід'ємною складовою процесу націєтворення, де освіта виступає не додатком, а ядром національного проекту.

Педагогічна концепція М. Драгоманова виростала з ґрунту ширшого світоглядного проекту,

де освіта мислилась не як самодостатня галузь, а як один з інструментів формування громадянина – носія автономного мислення, політичної етики та соціального ідеалу. Його ідеї не вкладалися у вузькі рамки шкільної дидактики, бо стосувалися ширших проблем: самоврядування, демократичної культури, національного розвитку та гармонії особистості в межах суспільства.

М. Драгоманов наполягав на утвердженні принципів федералізму, демократизму та раціоналізму в усіх сферах життя, включаючи й освітню. Ці поняття він трактував як взаємопов'язані. Федеративна модель суспільства, на його думку, передбачає культурно-національну автономію, у якій освіта відіграє роль механізму інтеграції, а не асиміляції. У праці М. Махновського наголошено: Драгоманов бачив в освітній системі засіб децентралізації влади і водночас – інструмент моральної відповідальності особи (Махновський, 2002). Його ідеал – добровільне об'єднання особистостей, що здатні жити без примусу, але з усвідомленим почуттям обов'язку.

Сутність педагогічної етики М. Драгоманова виражена у формулі «політика вимагає чистих рук» (Томенко, 1991). Ця думка лежить в основі його уявлення про школу як місце не лише навчання, а й виховання критичної моральної свідомості. Учитель у цій системі не є транслятором знань, а носієм етичного авторитету. М. Драгоманов бачив небезпеку в формалізованій, рутинній освіті, яка не формує свободи духу. Саме тому його концепція тяжіла до гуманістичного універсалізму, де культура та освіта становлять єдину структуру особистісного зростання.

Вплив батьківської педагогіки, у тому числі його власна роль як вихователя, засвідчено у спогадах дочки – Лідії Драгоманів-Шишманової. Вона згадувала, що батько не пристосовувався до інтелектуального рівня співрозмовника й не знижував планку дискусії, навіть у розмові з дитиною (Волинка, 2003: 32). Така вимога до співрозмовника розкриває драгоманівську установку на повагу до суб'єкта освіти як рівного, як потенційного співтворця знання.

Значну частину зусиль М. Драгоманов спрямовував на популяризацію українознавчих студій, розвиток української мови, граматики, фольклористики. У 1864 р. він згадував, що серед української інтелігенції виникла потреба створити словник, граматику, опрацювати етнографічний матеріал. Цей рух, на його думку, став підґрунтям формування нового українства в Києві, у якому перепліталися два напрями – українофільський та хлопоманський (Драгоманов, 1970: 10). Освітня

програма в межах цієї парадигми включала як вивчення «високого письменства», так і залучення масової культури, орієнтованої на селянську мову та уявлення.

У своїх студіях М. Драгоманов розглядав Т. Шевченка не лише як поета, а як ключову постать у формуванні української громадянської думки. У праці «Шевченко, українофіли і соціалізм» він визначив мету: історично показати еволюцію думок Шевченка, їх зв'язок з розвитком громадських ідей (Драгоманов, 1991: 7). Саме Шевченка він трактував як приклад поєднання демократизму, національного почуття і гуманізму – тих якостей, які, за переконанням Драгоманова, й повинна культивувати освіта.

Роль педагогіки як носія гуманістичних цінностей Драгоманов обґрунтовував і на прикладі своїх інтерпретацій М. Костомарова. Він вважав його попередником у справі формування концепції федералізму, народоправства й освітньої автономії. За спостереженням Драгоманова, М. Костомаров ще у 1840-х рр. заклав засади наукового панславізму на демократичній основі, проте з часом піддався впливу державного тиску й полишив активну розробку своєї програми (Драгоманов, 1877: 125). Освітній підхід у такій моделі мислення не відривався від політичного, а доповнював його, підкреслюючи значення народу як головного суб'єкта історії.

Центральним у поглядах М. Драгоманова було прагнення подолати деспотичну модель освіти, яка була характерна для імперських практик. У його уявленні школа мала стати простором самостійного мислення, місцем, де особа набуває не лише знань, а й внутрішньої свободи. У тексті «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії» він критикує стану відчуженість освітніх інституцій від народу, вважаючи необхідним впровадження демократичного нагляду, громадської участі та навчання рідною мовою.

Постаті О. Кониського та М. Драгоманова позначені різними типами інтелектуального мислення – один уособлює освітній прагматизм і культурницький поступ, другий – раціоналістичну утопіку й політичну ідеологізацію культури. Водночас обидва мислителі виходили з переконання про вирішальну роль освіти у формуванні української національної самосвідомості.

Педагогічна спадщина О. Кониського побудована на практичному досвіді – школах, підручниках, бібліотеках, народних читаннях. Він мислив освіту як щоденну працю задля поступового зростання культури народу. У центрі його бачення – народний учитель, патріот, просвітник.

Для Кониського школа – це не інструмент реформування держави, а місце виховання морально сильної особистості, здатної зберігати рідну мову, традицію, історичну пам'ять.

Інакше освіту мислив М. Драгоманов. У його уявленні шкільництво було вмонтоване в ширший політичний і філософський дискурс. Він розглядав школу як механізм виховання вільної особистості – автономної, критичної, політично мислячої. У статті «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії» він наполягав на потребі демократичного контролю освіти, участі громад у її формуванні, звільненні її від чиновницького диктату. Школа, за Драгомановим, мала стати осередком політичної культури, що формує відповідального громадянина.

О. Кониський, натомість, не визнавав потреби у «політичному світогляді», акцентуючи на культурі як результаті праці, а не ідеології. У цьому його позиція була ближчою до старших представників Громади – П. Житецького, П. Чубинського. Він вірив, що відродження мови, популяризація знань, створення шкільної системи українською – усе це сприятиме поступу. Його формула – «через освіту до нації».

М. Драгоманов же вважав, що без усвідомлення соціальних механізмів і без політичного самовизначення освіта залишиться декоративною. Освіта для нього – це сфера боротьби за автономію особи і громади. У цьому сенсі його думка була ближчою до Молодої Громади, яка почала формулювати політичні тези, зокрема у відповідь на централістську політику імперії (Модестов, 2012: 61).

Педагогіка О. Кониського була глибоко національною за формою і змістом. Вона будувалася на ідеї самобутності українського народу. У ній вагоме місце посідала рідна мова, національна історія, фольклор. У працях О. Кониського школа – це середовище, де плекатиметься любов до рідного. Освітній зміст формувався на підставах доступності, доцільності, зв'язку з життям, але обов'язково – в контексті національного виховання.

М. Драгоманов виступав проти надмірного етноцентризму в освіті. Він обстоював культурний плюралізм, право кожного народу на свою школу, але без перетворення національної ідеї на замкнену форму. У його педагогічній моделі цінність мала не лише українська культура, а й загальнолюдські ідеї свободи, права, моралі. У цьому полягає гуманістичне ядро його концепції: не нація сама по собі, а особистість, яка її наповнює змістом, є вищою цінністю.

О. Кониський вірив у поступове реформування суспільства через освіту, уникнувши конфрон-

тації. Його метод – моральна мобілізація через читальню, підручник, школу. Вчитель у нього – діяч просвітницького фронту. Драгоманов, натомисть, закликав до радикалізації мислення – до боротьби з деспотизмом, примусом, догмою. Для нього вчитель – не лише викладач, а трибун, носій нового бачення суспільства.

Водночас є і точки дотику. Обидва мислителі наполягали на значенні рідної мови як засобу формування свідомості. Обидва не сприймали офіційної русифікації й вважали освіту основним засобом культурного опору. Обидва підтримували ідею просвітництва як морального обов'язку інтелігенції перед народом. І О. Кониський, і М. Драгоманов визнавали, що без широкої мережі народних шкіл, бібліотек, навчальних матеріалів не може бути національного поступу.

Для О. Кониського освіта – це перш за все моральна дія. Його педагогічний проект базується на вірі в можливість просвітницького оновлення народу. Його діяльність охоплює відкриття шкіл, укладання підручників, ведення бібліотечної справи, створення освітніх програм. Вчитель у цій системі мислиться як провідник духовного зростання нації, як носій рідної мови, історії, культури. Основна мета – плекання української ідентичності через знання.

Ця спадщина не втрачає значення в контексті сучасної національної освіти, яка потребує оновлення на основі історичних пріоритетів. У сучасному педагогічному дискурсі повертається ідея школи як простору формування національно свідомої особистості. Потреба у рідномовному навчанні, культурно наближеному змісті освіти, моральному авторитеті вчителя – усе це становить пряме продовження принципів Кониського.

М. Драгоманов розглядав освіту у зв'язку з політикою, свободою, правами людини. У його уявленні школа мала формувати не лише культурну, а й політичну ідентичність. Він наголошував на необхідності звільнення освіти від державного диктату, впровадження самоврядних форм, децентралізації змісту. Його етичний ідеал – громадянин, що мислить вільно, діє відповідально, боронить права інших. Цей підхід резонує із сучасними запитами на демократизацію освіти, автономію шкільних інституцій, ціннісне виховання молоді.

Постулат М. Драгоманова про «політику чистих рук» набуває особливої ваги в умовах кризи довіри до освітніх інституцій. Його заклик до моральної відповідальності вчителя та громадянина залишається актуальним. Так само значущим є його бачення школи як інструменту фор-

мування критичної свідомості, а не лише набору знань. В умовах інформаційного тиску, гібридних загроз і викривлень історичної пам'яті, погляди Драгоманова стають відповіддю на виклики доби.

Зіставлення обох мислителів показує, що вони не суперечать один одному, а пропонують різні рівні осмислення освіти. Кониський – на рівні громади, школи, учителя; Драгоманов – на рівні системи, ідеї, принципу. Один формує внутрішній стрижень культури, другий – її політичну оболонку. Разом вони вибудовують модель, де освіта мислиться не лише як навчання, а як соціальна дія, громадянська позиція, духовний вибір.

Сучасна педагогіка, звертаючись до цієї спадщини, має нагоду переосмислити підходи до змісту та мети освіти. Від О. Кониського – принцип «національності» освіти, від М. Драгоманова – ідея автономності та відповідальності. Від обох – вимога до вчителя бути моральним авторитетом, що впливає на молоде покоління не примусом, а прикладом.

Особливої актуальності набуває їхній доробок у контексті війни, культурної боротьби та необхідності національної консолідації. У такій ситуації освіта має виконувати не лише пізнавальну, а й формувальну функцію: формувати громадянина, відповідального за себе, громаду, державу. Ідеї О. Кониського й М. Драгоманова дають у цьому сенсі не рецепти, а принципи: повага до мови, історії, моральної сили духу, права особи на вибір.

Висновки. Погляди О. Кониського та М. Драгоманова на педагогіку та культурну політику сформували два різних концепти модерного українського просвітництва. Освітня стратегія О. Кониського базувалася на збереженні мовної й культурної самобутності як першооснови для національного згуртування. Для нього школа була інструментом моральної мобілізації, а мова – чинником національного пробудження. Натомість М. Драгоманов розглядав освіту як складову ширшої політичної програми, у якій свобода, федералізм і інституційна автономія виступали гарантіями громадянського розвитку. Його школа – це простір правової рівності й політичного самоусвідомлення. Конфлікт між обома підходами вийшов за межі дидактики й окреслив два напрями інтелектуальної боротьби: культурницький акцент на збереженні традицій та політичну вимогу трансформації державного устрою.

Просвітницька діяльність О. Кониського тяжіла до ідеї освіченої нації як цінності в собі, натомість М. Драгоманов вважав освіту інструментом поступу в межах загальнолюдського прогресу. Саме в цьому – ключова відмінність їхніх проєктів: прагматичний національний реалізм проти-

стояв утопічному космополітизму з політичним забарвленням. Зіткнення цих візій не лише позначилося на характері педагогічної публіцистики, а й стало чинником формування освітньої стратегії українського руху на зламі XIX–XX століть.

Вивчення педагогічної спадщини О. Кониського та М. Драгоманова дозволяє глибше зрозуміти культурні коди українського націєтворення й простежити, як боротьба за школу перетворювалася на боротьбу за націю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белан Г. В. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Олександра Кониського. Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ: Ін-т педагогіки АПН України, 2004. 20 с.
2. Возняк М. З життя чернігівської Громади в 1861–1863 рр. (Листи Леоніда Глібова й Степана Носа до Ол. Кониського). Україна. 1927. № 6. С. 114–124.
3. Волинка Г. Дещо про філософські орієнтації Михайла Петровича Драгоманова. Пам'ять століть. 2003. № 5. С. 32.
4. Гніп М. Громадський рух 1860 рр. Кн. 1: Полтавська громада. Харків: Держ. вид-во України, 1930. 236 с.
5. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. С. 151–288.
6. Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия. Женева, 1881. 145 с.
7. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. У: Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу. Київ, 1994.
8. Драгоманов М. Микола Іванович Костомаров. Очерк життєписний. Літературно-публіцистичні праці. Т. 2.
9. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. Женева, 1877.
10. Драгоманов М. Что такое украинофильство? У: Вибране. Київ: Либідь, 1991.
11. Єфремов С. Про дні минулі: спогади. Молода нація: альманах. Київ, 2003. С. 126–169.
12. Катренко А. М. Український національний рух XIX ст. Ч. 2: 60–90-ті роки XIX ст.: навч. посіб. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. 189 с.
13. Кониський О. Граматка або перша читанка задля початку вчення. Київ, 1882. 48 с.
14. Кониський О. Реформа німецького шкільництва. Правда. 1891. № 1. С. 34–36.
15. Лист М. Драгоманова до «Старої громади» від 3–12 лютого 1887 р. Архів М. Драгоманова. Т. 1.
16. Лотоцький О. Сторінки минулого. Праці укр. наук. ін-ту. Варшава, 1932. Т. 4. 286 с.
17. Махновський І. Відображення гарантій прав і свобод людини та громадянина у поглядах М. Драгоманова і М. Ковалевського. Право України. 2002. № 5. С. 137.
18. Модестов В. В Казани і Києві 1867–1877 (Отрывок из воспоминаний). У: Михайло Драгоманов у спогадах / укл. І. Гриценко, В. Короткий. Київ: Либідь, 2012. С. 60–65.
19. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX ст.: у 2 кн. Кн. 1: Київська Громада. Київ: Наук. світ, 2000.
20. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття). Київ: Науковий світ, 2002. 331 с.
21. Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України (друга половина XIX – 20-ті роки XX ст.): монографія. Київ: Четверта хвиля, 2009. 270 с.
22. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. Київ: Заповіт, 1997. 448 с.
23. Сисоєва С. Нариси з історії розвитку педагогічної думки. Київ: ЦПУ, 2003. С. 128.
24. Спр. 46604 (Житецький Павло Гнатович). Дві промови до українського громадянства в Києві. Автограф кін. XIX ст. 30 арк.
25. Сторінки минулого = Pages from the Past / О. Лотоцький. (Б. м.): Вид. Укр. Православ. Церкви в США, 1966. Ч. 1 (2-ге вид.). 286, [2] с.
26. Томенко М. Політичні погляди М. Драгоманова та Д. Донцова в контексті формування сучасної української державності. Слово. 1991. № 2. С. 25.
27. Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського. У: Франко І. Вибр. тв.: у 3 т. / упоряд. та ред. О. Баган. Дрогобич, 2004. Т. 3. С. 276–298.
28. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Нью-Йорк: Укр. Вільна Акад. Наук у США, 1955. 505 с.

REFERENCES

1. Belan H. V. (2004). Pedagogical views and educational activities of Oleksandr Konyskyi: avtoref. dysert. kand. ped. nauk: 13.00.01 [Pedagogical views and educational activities of Oleksandr Konyskyi: PhD thesis abstract]. Instytut pedagogiky APN Ukrainy. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
2. Vozniak M. (1927). Z zhyttia chernihivskoi Hromady v 1861–1863 rr. (Lysty Leonida Hlibova i Stepana Nosa do Ol. Konyskyi) [From the life of the Chernihiv Hromada in 1861–1863 (Letters from Leonid Hlibov and Stepan Nos to O. Konyskyi)]. Ukraina. 6. 114–124. [in Ukrainian].
3. Volynka H. (2003). Deshcho pro filosofsk'i oriantatsii Mykhaila Drahomanova [Some remarks on the philosophical orientations of Mykhailo Drahomanov]. Pamiat stolitt. 5. 32. [in Ukrainian].
4. Hnip M. (1930). Hromadskyi rukh 1860 rr. Kn. 1: Poltavska hromada [Public movement of the 1860s. Vol. 1: Poltava Hromada]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. 236 p. [in Ukrainian].

5. Drahomanov M. (1970). Avstro-ruski spomyny (1867–1877) [Austro-Ruthenian Memories (1867–1877)]. In: Drahomanov M. P. Literaturno-publicystychni pratsi: u 2 t. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka. 151–288. [in Ukrainian].
6. Drahomanov M. P. (1881). Istorycheskaia Polsha y velikorusskaia demokratiya [Historical Poland and Great Russian democracy]. Geneva. [in Russian].
7. Drahomanov M. P. (1994). Lysty na Naddnypriansku Ukrainu [Letters to the Dnipro Ukraine]. In: Hrinchenko B. (ed.). Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Drahomanov M. P. (n.d.). Mykola Ivanovych Kostomarov. Ocherk zhytepyisnyi [Mykola Kostomarov: A Biographical Sketch]. In: Literaturno–publitsystychni pratsi. Vol. 2. [in Ukrainian].
9. Drahomanov M. P. (1877). Narodni shkoly na Ukraini sered zhyttia i pysmenstva v Rosii [Public schools in Ukraine amid life and literature in Russia]. Geneva. [in Ukrainian].
10. Drahomanov M. P. (1991). Shcho take ukrainskofil'stvo? [What is Ukrainophilism?]. In: Vybrane. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
11. Yefremov S. (2003). Pro dni mynuli: spohady [About the Past Days: Memoirs]. Moloda natsiia: almanakh. Kyiv. 126–169. [in Ukrainian].
12. Katrenko A. M. (1999). Ukrainskyi natsionalnyi rukh XIX st. Ch. 2: 60–90-ti roky XIX st.: navch. posib. dlia studentiv istorychnoho fakultetu [Ukrainian National Movement of the 19th Century. Part 2: 1860s–1890s]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. 189 p. [in Ukrainian].
13. Konyskyi O. (1882). Hramatka abo persha chytanka zadlia pochatku vchennia [Primer or First Reader for Beginners]. Kyiv. 48 p. [in Ukrainian].
14. Konyskyi O. (1891). Reforma nimetskoho shkilnytstva [Reform of German Schooling]. Pravda. 1. 34–36. [in Ukrainian].
15. Drahomanov M. P. (1887). Lyst do «Staroi hromady» vid 3–12 liutoho [Letter to the «Old Community» from February 3–12]. In: Arkhiv M. Drahomanova. Vol. 1. [in Ukrainian].
16. Lototskyi O. (1932). Storinky mynuloho [Pages from the Past]. Pratsi ukrainskoho naukovooho instytutu. Warsaw. 4. 286 p. [in Ukrainian].
17. Makhnovskiy I. (2002). Vidobrazhennia harantii prav i svobod liudyny ta hromadianyna u pohliadakh M. Drahomanova i M. Kovalevskoho [Reflection of human and civil rights guarantees in the views of M. Drahomanov and M. Kovalevskiy]. Pravo Ukrainy. 5. 137. [in Ukrainian].
18. Modestov V. (2012). V Kazani i Kyeve 1867–1877 (Otryvok iz vospomynanii) [In Kazan and Kyiv 1867–1877 (Excerpt from Memoirs)]. In: Drahomanov u spohadakh / comp. I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi. Kyiv: Lybid. 60–65. [in Russian].
19. Pobirchenko N. S. (2000). Pedahohichna i prosvitnytska diialnist ukrainskykh Hromad u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Pedagogical and educational activities of Ukrainian Hromadas in the second half of the 19th – early 20th centuries]. Vol. 1: Kyivska Hromada. Kyiv: Naukovyi svit. [in Ukrainian].
20. Pobirchenko N. S. (2002). Pytannia natsionalnoi osvity ta vykhovannia v diialnosti ukrainskykh Hromad [Issues of national education and upbringing in the activities of Ukrainian Hromadas]. Kyiv: Nauk. svit. 331 p. [in Ukrainian].
21. Rohova P. I. (2009). Pedahohichni biblioteki Ukrainy (druga polovyna XIX – 20-ti roky XX st.): monohrafiia [Pedagogical Libraries of Ukraine (second half of the 19th – 1920s): monograph]. Kyiv: Chetverta khvyliia. 270 p. [in Ukrainian].
22. Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. Vol. 2. (1997). / ed. V. Korotkyi, V. Uliianovskiy. Kyiv: Zapovit. 448 p. [in Ukrainian].
23. Sysoieva S. (2003). Narysy z istorii rozvytku pedahohichnoi dumky [Essays on the history of pedagogical thought]. Kyiv: TsPU. 128 p. [in Ukrainian].
24. Sprava 46604 (Zhytetskyi P. H.). Dvi promovy do ukrainskoho hromadianstva v Kyievi [Two speeches to Ukrainian citizens in Kyiv]. Manuscript, late 19th century. 30 folios. [in Ukrainian].
25. Storinky mynuloho = Pages from the Past / O. Lototskyi. (1966). (2nd ed.). Ukrainian Orthodox Church in the USA. 286. [2] p. [in Ukrainian].
26. Tomenko M. (1991). Politychni pohliady M. Drahomanova ta D. Dontsova v konteksti formuvannia suchasnoi ukrainskoi derzhavnosti [Political views of M. Drahomanov and D. Dontsov in the context of the formation of modern Ukrainian statehood]. Slovo. 2. 25. [in Ukrainian].
27. Franko I. (2004). Pro zhyttia i diialnist Oleksandra Konyskoho [On the life and activity of Oleksandr Konyskyi]. In: Franko I. Vybrani tvory: u 3 t. / ed. O. Bahan. Drohobych. Vol. 3. 276–298. [in Ukrainian].
28. Chykalenko Ye. (1955). Spohady (1861–1907) = The Memoirs. New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA. 505 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025

Дата публікації: 23.10.2025